ژبنۍ سپما او اقتصاد

پوهندوی شاه محمود کډوال

د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، لغمان پوهنتون

لنډیز: ژبه او وینا هغه وګړنی فعالیت دی چې انرژي لګوي، لګښت پرې راځي، نو بویه چې د کارونې لپاره یې اقتصادي اړخ ته پام وشي. ژبنی لنډون او په لږو الفاظو او ویپونو کې د ډېرې معنا لېږد، د ژبنۍ سپما لامل ګرځي. که یوخوا د ژبې ژوندی بنې ؛ ګړېدنګ او وینا کې د لنډون او سپما آر ته پام په کار دی، بل خوا په مړه او لیکنی ژبه کې هم دې آر ته پام په کار دی چې ګټه وشي. ژبنۍ سپما او د الفاظو او ویپونو پر ځای کارونه ویناوال، لیکوال، اورېدونکي او لوستونکي ته ګټه اړوي. وخت، انرژي، کار او فعالیت یې بېځایه نه لګېږي.

دا لیکنه په ژبه کې سپما او اقتصادي ارزښت څېړي، ځکه دا د یوې ژبې د پرمختګ لپاره مهم دی. د دې لیکنې په ترڅ کې پر ژبنۍ سپما او اقتصاد د پوهېدنې په موخه، عملي او تطبیقي بېلګې وړاندې شوې دي.

د پرمختللو ژبو د پرمختګ یو لامل همدا دی چې ویونکي او لیکوال یې سپما او اقتصادي اړخ ته پام کوي او د وروسته پاتیو ژبو هغه یې نه کوي. موږ په پښتو او نورو ژبو کې هم همدغه ستونزه لرو چې سپما ته ډېر پام نه کېږي. د دې څېړنې موخه د همدې ستونزې د هوارې لپاره لار موندل دي.

سپما او اقتصاد د ژبې په پرمختګ کې هم هغومره ونډه لري، لکه څومره یې چې د نورو ټولنیزو ښکارندو په پرمختګ کې لري. موږ که غواړو، یو ارزښتمن څیز په ارزانه او وړ بیه ترلاسه کړو، همداسې په کار ده، په لنډه وینا او لیک کې وړ او ډېره معنا او مفهوم ولېږدوو. که څه هم په بشري ژوند کې اقتصادي پرمختګ پر ژبه هم اغېز کوي، خو ښه ده، له پرمختللیو ژبو نه دغه ځانګړنه واخلو او په خپله ژبه کې یې عملي او تطبیق کړو.

د دې څېړنې ډول کتابتوني او د څېړنې میتود یې تشریحي ـ توصیفي دی.

سریزه: د ژبې د پرمختګ لپاره یو مهم اړخ د هغې اقتصادي جوړښت او له ټولنیز پرمختیایي بهیر سره د هغې لاس په لاس کېدل دي. که څه هم ژبه د ټولنیز بدلون د قوانینو تابع ده، په دې معنا، کله چې د ژوند بېلابېل اړخونه پرمختګ او بدلون مومي، ژبه هم ورسره پرمختګ او بدلون کوي، خو بیاهم دا د لیکوالو او ژبپوهانو کار دی چې ژبنی بدلون او پرمختګ په یوه علمي لاره سم کړي. په اسانه او لنډه پوهېدنه کې ګټه او سپما ده، خو دا ګټه په دې معنا نه ده چې ژبه دې داسې لنډه او تنګه شي چې معنا زیانمنه کړي. د معنا د لېږد لپاره وړ ویپونه، نښې او غونډلې کارول د ژبنۍ سپما غوښتنه ده.

کلیدي نوموني: ژبه، وینا، لیک، سپما، لنډون، اقتصاد.

ارزښت : ژبنۍ سپما او د ژبې اقتصادي اړخ ته پام کول، د اوسنۍ پرمختللې نړۍ او ژوند غوښتنه ده. اوس په ګړنی او لیکنی ژبه کې له داسې نښو او لنډون څخه کار اخیستل کېږي چې یوخوا سپما ته پام کېږي، بل خوا پوهېدنه په وړ ډول ترسره کېږي. د دې ترڅنګ د داسې ژبو په زده کړه کې هم اسانتیا راځي چې پوهونه او راپوهونه یې لنډه وي.

موخه : موږ هم ژبه کاروو او په داسې ژبو غږېږو چې د نړۍ په ژوندیو ژبو کې شمېرل کېږي، خو پرمختللې نه دي. له دې کبله په کار ده، د نړۍ د پرمختللو ژبو د پرمختګ پر لاملونو ځان پوه کړو او له هغې کار واخلو چې زموږ ژبه هم پرمختګ وکړي. ژبنۍ سپما او د ژبې اقتصادي اړخ ته پام د دې لیکنې موخه ده.

مواد او میتود : د دې لیکنې او څېړنې لپاره له باوري سرچینو ګټنه شوې ده. په دې برخه کې له څېړونکي سره شته آثار کتل شوي چې لوستونکو ته غوره مواد چمتو شي. د دې څېړنې ډول کتابتوني او میتود یې تشریحي ـ توصیفي دی.

پوښتنې :

۱ ـ په ژبه کې سپما کوم ارزښت او ګټه لري؟

۲ ـ په ژبه کې څنګه سپما وکړو؟

د وګړو او بشري ټولنې له پیداښت راهیسې دا فکر شته چې څرنګه د ژوند په ټولو اړخونو کې سپما وشي او داسې ژوند وکړي چې په هغه کې د ګټې او لګښت ترمنځ انډول وي. سپما او اقتصاد د ژوند دومره مهم اړخ دی چې په الهي لارښوونو کې هم ځای ورکړل شوی دی. الله ج په قران پاک کې موږ ته داسې لارښوونه کوي : ”... کلوا واشربوا و لاتسرفوا... “ (قرانکریم).

ژباړه : وخورئ او وڅښئ، خو اسراف مه کوئ !

په ژوند کې له سپما او اقتصاد نه موخه دا ده چې وګړي خپل لګښتونه داسې وکړي چې له ګټې یې ډېر نه وي او داسې هم نه چې له ډېرې ګټې سره لګښتونه هم ډېر شي. ډېره ګټه او لږ لګښتونه هغه هم ګټور ؛ ګټه ده. د دې موخه دا هم نه ده چې سړی دومره سپما وکړي چې شته شونتیاوې او زیرمه د خپل ژوند د پایښت لپاره ونه کاروي.

ژبه د پوهونې هغه وسیله ده چې له سیما او اقتصاد سره اړخ لګوي. که د بېلابېلو وګړو ټولنیز پرمختیايي ژوند تر کتنې لاندې نیسو، له اقتصادي پرمختګ سره یې ژبو هم ځان سم کړی او ژوند یې پایښت موندلی، که نه له منځه تللې دي. که د ټولنو ادبي پنځونې وګورو، پخوا رومان دود وو، هغه وخت چې د وګړو د ژوند رنګ بدل وو، بوختیاوو یې له اوس سره توپیر درلود، ځکه نو لیکوال د رومان لیکلو لپاره وخت درلود او لوستونکي یې د لوستو لپاره. ادبي اثارو د ټولنیز ژوند له پرمختیايي بهیر سره یوځای خپله بڼه او منځپانګه اړوله، له اوږدو لیکنو وروسته، یو څه را لنډې ادبي لیکنې رامنځته شوې، لکه ناول او بیا لنډه کیسه او.... په دې ټولو اوښتنو او پرمختیاوو کې اقتصاد او سیما خپله ونډه درلوده، له وګړو سره د ګټې او زیان تر شا اقتصادي فکر وو.

د پوهې د پراختیا سره وګړي سوکه سوکه په دې هم پوهېدل چې په دماغي، اروایي او ذهني فعالیتونو کې هم سپما وکړي او پر هغه څه فکر وکړي چې ګټه لري. تر ډېره په عمل باندې تمرکز وشو او له داسې فکرونو ډډه وشوه چې عملي بڼه ونه لري. په فکر او عمل دواړو کې بیاهم د ګټې، سپما، زیان او په ټوله کې اقتصاد مهم اړخ وو.

ژبه او وینا د یوه مغزي او عصبي فعالیت زېږنده ده. په ژبه، وینا او مغزي فعالیتونو هم د وګړو ځواک او انرژي لګېږي، له مغزي فعالیت نه وروسته د سایېزو او غړېزو غړو فعالیت هم انرژي خوري، له دې کبله د دې انرژۍ لګول ښايي ګټور وي. اوس چې ژبه او وینا انرژي لګوي، ځکه نو د انرژۍ د لګښت ګټورتیا ته پام په کار دی، همدا لامل دی چې په بشري تاریخ کې پوهو وګړو خبرې لږې، خو ګټورې کړې دي. ډېرې او بې ګټې خبرې د ناپوهانو کار ګڼل شوی دی.

د هرې ژبې ویونکي په روږدي او طبیعي ډول د ګړېدنګ پر وخت سپما او اقتصاد ته پام کوي، لکه یو پوښتي چې پلانی راغلی دی ؟ بل یوازې د (هو) په وسیله ځواب ورکوي او غونډله بیا نه وایي چې (هو، پلانی راغلی دی)، ځکه ځوابوونکی پوهېږي چې د (هو) په وسیله پوهونه ترسره کېږي، نو (پلانی راغلی دی) ته اړتیا نه شته چې همدغې ته ژبنۍ سپما او اقتصاد وایو. په دې اړه بله بېلګه داهم کېدای شي چې یو وخت مو (د کابل پوهنتون) وایه او لیکه، خو اوس (کابل پوهنتون) وایو او لیکو چې د تولوییکي (د) په غورځولو سره مو سپما کړې ده.

لیک چې د ژبې او وینا د لېږد او خوندیتوب یوه وسیله ده، که د ژبې په ژوندۍ، وییزه او ګړنۍ بڼه کې یې ګټورتیا ته پام ونه شي او بې ګټې فکرونه د لیک له لارې خوندي شي، نو یوخوا به په خپله د لیکوال فکري ـ بدني انرژي او ځواک بې ګټې لګېدلی وي، بل خوا د اورېدونکي او لوستونکي. د لیک په ژبه کې د یوه توري یا ویي بې ګټې کارونګ ټولنیز او ځاني زیان رسولای شي. د بېلګې په توګه، د ښوونځیو په یو کتاب کې یو بې ګټې ویی، په لکونو او میلیونو شمېرل کېږي، ځکه دا کتابونه لکونه او میلیونونه وي. همدې یو بې ګټې ویي لیکوال، لوستونکي، ښوونکي، سمونګر، تخنیکي کارکوونکو، ماشینونو، برېښنا، کاغذ او... په داسې بې ګټې کار بوخت کړل چې اقتصادي لګښت یې شته، خو ګټه نه لري او زیان یې راواړوه.

د وخت ګټورتیا او ژبنۍ سپما ته د پام له کبله هر ځای د غونډو او ناستو په بهیر کې له ویناوالو غوښتنه کېږي چې لنډ او ګټور وګړېږي، نه ځان وکړوي او نه اورېدونکي. بیاهم که ګټورې خبرې اورېدې وي، باک یې نه شته، وګړي او اورېدونکي یې د ګټې لپاره اوري.

په اوسني ژوند کې د ژبنۍ سپما او اقتصاد بېلګې ډېرې دي. که پرمختللي ژبې وګورو، ډېر لنډېزونه یې د دې لپاره دي چې ژبنۍ سپما وکړي او وخت، انرژي او... بې ګټې نه شي. په انګریزي ژبه کې د دې پرځای چې ووایي او ولیکي (British Broadcasting Corporation) چې یوخوا د لوستونکي او ویناوال ډېر ځواک او انرژي لګوي، بل خوا د اورېدونکي، همدارنګه د لیکوالی په بهیر کې د قلم رنګ، کاغذ، د ټایپېست انرژي او وخت، د کمپیوټر فعالیت، برېښنا او... به ډېر لګوي، خو چې لنډ شي او (B.B.C) وویل او ولیکل شي، نو پوهونه ترسره کېږي او لګښت یې لږ دی. (Hornby, 2010)

ژبنی پرمختګ، ښېګني، لنډون او سپما د هغې د ویونکو په پرمختګ پورې تړلي دي. د انګریزانو او نورو پرمختللیو وګړو او ټولنو د ژوند پرمختګ د هغوی پر ژبو هم اغېز کړی دی. د وروسته پاتېو ټولنو او وګړو د ژوند شاتګ یې په ژبه کې هم ښکاري، لکه موږ.

پوښتنه دا ده چې څنګه کولای شو، لکه انګریزي په ګړنۍ او لیکنۍ پښتو ژبه کې لنډیزونه وکاروو چې ګټه وکړو، لګښت مو را لږ او پوهونه بشپړه او سمه وشي ؟

که په لیک کې لنډیزونه کاروو، ستونزه پکې نه لیدل کېږي، که ستره محکمه (س. م) یا د لوړو زده کړو وزارت (ل. ز. و) ولیکو، لیکلای یې شو، خو ویلو کې یې کړکیچ او ستونزه ده. معنا دا چې زموږ د تورو په نومونو کې ستونزه ده. موږ باید د سترې محکمې لنډیز (سین، میم) ووایو او د لوړو زده کړو وزارت لنډیز (لام، زې، واو).

که د انګریزۍ لنډیزونه په ژبه کې کاروو، نو داسې ستونزه نه پېښوي، لکه د پښتو، دري او عربۍ، ځکه هلته د تورو نومونه زموږ په څېر ستونزه نه لري. موږ افغان ملي اردو (ا. م. ا) باید د وینا په بهیر کې (الف، میم، الف) ووایو چې وینا ټکنۍ کوي، خو انګریزان چې A.N.A (ای، این، ای) وایي، وینا نه ټکنۍ کوي. د دې ستونزې حل به همدا وي چې موږ د تورو نومونه واړوو.

د ژبنۍ سپما او اقتصادي اړخ په اړه د لیکوالی نړدې ټولو آثارو په بېلابېلو بڼو د وینا او لیکنې لنډون د لیکنې ښېګڼه ګڼلې ده :"د ایجاز رعایت په دې معنا چې پراخ مفاهیم او معناوې په لږو الفاظو کې ځای پر ځای شي." (جعفري، ۱۳۸۵).

موږ وړاندې وویل چې لومړی خو په ذهني او فکري فعالیت کې هم سپما او ګټورتیا ته پام په کار دی، ځکه هلته هم ځواک لګېږي، خو بیاهم که ګټور مفاهیم او معنا ډېره او پراخه وه، لیکوال ته بویه چې د لیکوالۍ په بهیر کې خپل ذهني مواد سره وشاربي، وشني او ګټور یې ولیکي، په دې ډول به سپما او ګټه وشي. د دې

پرځای چې ولیکي (مینه او محبت) یواځې یو دې وټاکي، هغه چې د لیک ژبه یې غوښتنه کوي چې ګړنی او لیکنی سپما وشي.

د ژبنۍ سپما په اړه مجاور احمد زیار لیکي :،، دا معنا چې تر وسې وسې او وروستني بریده په لږو وییونو کې ډېره معنا او مطلب ځای شي، بې له دې چې ابهام او ګونګوالی پیښ شي، یوه خبره چې په یوه جمله کې راتلای شي، دوو ته باید ونه رسېږي او یوه جمله چې له پنځو توکو څخه جوړېدای شي، په کار نه دي، اتو یا لسو توکو ته ورسي. البته په ادبي او هنري ډګر کې د یوه مطلب څو څو رازه څرګندول له سپما څخه سرغړاوی نه ګڼل کېږي، هغه هم په دې شرط چې نوې نوې معنوي او بدیعي رنګارنګۍ منځ ته راوړي، د چا خبره تکرار حسن اوسي، نه دا چې تشه لفاظي بڼه ولري. له بده مرغه زموږ ډېر لیکوال د ډېر پخواني ختیز دود تر اغېز لاندې د هممانیزو وییو او جملو بیا بیا کارول د خپل لیکني سبک ستر توک ګڼي. سپما په کړاوړون (فعلي ګردان) کې هم ډېره پاموړ بلل کېږي او هغه دا چې له بېلابېلو ګړدودي ځېلونو یې هماغه لنډه دا امرل کېږي، لکه : د (پوه شوم) پر ځای (وپوهېدم) یا د (ډوډۍ وخوړلې شوه) پر ځای (ډوډۍ وخوړل شوه). په وییغونډونو، لکه : (کابل پوهنتون)، (د کابل پوهنتون)، (کابل ښار)، (د کابل ښار) پر وړاندې. په نویزونو کې، لکه : (رسنۍ) د (خبري یا خپرندویه رسنۍ) پر وړاندې" (زیار، ۱۳۸۶).

حضرت تهانوي (رح) د لیکنو د لنډون، ګټورتیا، سپما او اقتصادي اړخ ته په پام سره وایي :"... بې له اړتیا هیڅکله خبره نه اوږدوم" (همت، ۱۳۸۵).

د ژبنۍ سپما په اړه د (لیکوالۍ هنر) لیکوال یوځای د ښې لیکنې ځانګړتیاوو کې لیکي :" چې د مطالبو په بیان او افاده کې له لنډیز څخه کار واخیستل شي" (هاشمي، ۱۳۹۵).

"نننۍ وګړي ډېر وخت نه لري، لیکوال ته په کار دي چې د موضوع اړوند مطالب سره راټول او په موزونه بڼه یې لوستونکو ته وړاندې کړي. که چیرته موږ د موضوع اړوند بېځایه مقدمې او اضافي خبرې ځای پر ځای کړو، نه یواځې دا چې خپل او د بل وخت به مو ضایع کړی وي، بلکې اقتصادي زیان به مو هم ځان ته اړولی وي" (همکار، ۱۳۹۵).

ګل پاچا الفت په (لیکوالي) آثر کې د ژبنۍ سپما په اړه لیکي :" ضبط څخه مقصد دا دی چې په کلام کې زیاتې او بې ضرورته برخې نه وي" (الفت، ۱۳۳۹).

په همدې ډول نورو لیکوالو هم د ژبنۍ سپما په اړه څرګندونې کړې دي. محمد اقا شیرزاد لیکي :" د یوې موضوع په لیکلو کې باید اعتدال وساتل شي، نه لیکنه دومره وغځېږي چې اضافي خبرو ته لار پرانیستل شي او نه دومره لنډه شي چې مطلب پکې ورک شي" (شېرزاد، ۱۳۹۵).

په لیک کې د سپما لپاره یوه غوره لار د لیکنښو رامنځته کول او د هغوی پر ځای کارونګ دی. لیکنښې د لیکنې په بهیر کې ډېره اسانتیا او سپما رامنځته کوي. د بېلګې په توګه لوربنود نښه (—<) چې د یوه ویي یا نوم تدریجي په لاس راتلو لپاره کارېږي، لکه لمپاکا —< لمګان —< لمغان —< لغمان (افغان، ۱۳۹۵).

لوربنود نښه بیا بل ځای داسې اسانتیا او سپما رامنځته کوي، لکه د یوه متن په منځ کې د یوه ویي یا وییغونډ ترځنګ داسې راشي(—<) موخه یې دا ده چې دغه ویی یا وییغونډ د ځانګړي سرلیک لاندې په راتلونکي کې څېړل کېږي. که په دې بڼه (>—) راشي، موخه یې دا ده چې دا موضوع، ویی یا وییغونډ مخکې څېړل شوی دی. که موږ دغسې نښې د لاربښوونې لپاره وکاروو، نو ګټوره اسانتیا او سپما مو رامنځته کړه او که د دې نښو پرځای د دې نښو موخه په وییونو لیکو، نو ډېر ځای نیسي او اقتصادي زیان رااړوي.

پایله: د ژبې د پرمختګ لپاره سپما او اقتصاد بنسټیز اړخ دی. اقتصاد چې د اوسنۍ پرمختللې نړۍ ، ټولنې او وګړو لپاره څومره مهم دی، د ژبې لپاره هم مهم دی. په دې معنا چې په ژبني پوهاوي کې هم اقتصاد او سپما ته هاغسې پام په کار دی، لکه د ژوند په نورو اړخونو کې چې کېږي. په طبیعي ډول دا چار د ژبې د ویونکو له لوري ترسره کېږي چې په وییونو او غونډلو کې لویدنې یې یوه بېلګه ده، خو دغه موضوع یو پوهنیز ژبنی ارزښت دی چې څانګوال یې باید څانګیز او د ژبنیو څېړنو او کارونګ برخه وګرځوي.

مناقشه: د ژبنۍ سپما او اقتصادي اړخ په اړه د لیکوالۍ او ګرامر بېلابېلو څېړونکو لیکنې کړي او ټول پر دې متفق دي چې (په لږو کلمو او جملو کې ډېره معنا لېږدول د ښې لیکنې ځانګړنې دي). دا لیکنه په ځانګړې بڼه د یادو څېړنو تداوم دی چې نوې او دغې موضوع ته ځانګړې شوې ده.

وړاندیزونه: زموږ په ژوند کې سپما او اقتصاد دومره پرمختګ کړی نه دی، ځکه نو په ګړنۍ او لیکنۍ ژبه کې هم دې اړخ ته ډېر پام نه کوو، خو دا د ژبې د پرمختګ لپاره یو مهم اړخ دی چې پام غواړي. لیکوالو ته په کار ده چې د ژبې سپمایي او اقتصادي اړخ ته په پام، په بېلابېلو علومو کې داسې لیکنۍ بیلګې وړاندې کړي چې نور ترې ګټه واخلي او هغه په خپلو لیکنو کې عملي کړي.

اخځونه:

۱ ـ قرانکریم، ۸ پاره، سوره الاعراف، ۳۱ ایات. پېښور: تاج کمپني. ۲۱۳ مخ

۲ ـ افغان، شازیه. (۱۳۹۵ش). څېړنه. کابل : انتشارات نویسا. ۱۱۹ مخ

۳ ـ الفت، ګل پاچا. (۱۳۳۹ش). لیکوالي. کابل : پښتو ټولنه. ۳۸ مخ

۴ ـ جعفري، محمود. (۱۳۸۵ش). راهنمای نویسندګی. کابل : بنګاه انتشارات میوند. ص ۴۲

۵ ـ زیار، مجاوراحمد. (۱۳۸۶ ل). لیکلاربنود (یوه پښتو ـ کره پښتو)، پېښور : دانش خپرندویه ټولنه. ۲۰ مخ

۶ ـ شېرزاد، محمد آقا. (۱۳۹۵ش). لیکوالي. کابل : جهان دانش خپرندویه ټولنه. ۱۷۷ مخ

۷ ـ هاشمي، محی الدین. (۱۳۹۵ش). د لیکوالی هنر. ننګرهار : میهن خپرندویه ټولنه. ۸ مخ

۸ ـ همت، عبدالمالک. (۱۳۸۵ش). د مقالې لیکلو اصول او د مطالعې او څېړنې لاربنود (ژباړه او راټولونه). کوټه : صحاف نشراتي موسسه. ۲۰۵ مخ

۹ ـ همکار، محمد ابراهیم. (۱۳۹۵ش). لیکوالي. ننګرهار: مومند خپرندویه تولنه. ۱۰۰ مخ